

Kur'an'ın İdeolojik Yorumu: Ezârika Örneği

The Ideological Interpretation of Qur'an: The Azâriqa Case

Kerim YILMAZ

Arş. Gör., Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı
Research Assistant, Niğde Ömer Halis Demir University, Faculty of Islamic Science, Department of Tafsir
Niğde, Turkey

yilmazkerim@ohu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0712-6725>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 2 Ocak / January 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 4 Nisan / April 2022

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran / June 2022

Sayı / Issue: 28 **Sayfa / Pages:** 153-174

Atıf / Cite as: Yılmaz, Kerim. "Kur'an'ın İdeolojik Yorumu: Ezârika Örneği [The Ideological Interpretation of Qur'an: The Azâriqa Case]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 28 (June 2022), 153-174. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1052332>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir./ In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Özet

Bu makalenin amacı, tarihte kısa bir zaman diliminde berhayat olmasına rağmen fikirleri geçmişten günümüze tartışılan Hâricîlerin Ezârika kolunun Kur'an'a ideolojik yaklaşımlarını tespit etmeye çalışmaktır. Bu bağlamda "Ezârika'nın Kur'an'a ideolojik yaklaşımları" üzerine yapılmış bir çalışmaya ulaşılamamış olması makaleyi önemli kılmaktadır. Konunun problematikleri arasında Ezârika'nın hangi siyasi ve sosyal şartların etkisiyle ortaya çıktığı, Hâricîlerden onları farklı kılan özelliklerin neler olduğu, hangi konularda dini metinlere yönelik öznel okumalar yaptıkları gibi sorular yer almaktadır. Konunun kapsam ve sınırlarını Hâricîliğin ortaya çıkışı ve özellikleri, Ezârika'nın Hâricîlerden kopuş süreci ve temel kriterlerinin yanında makalenin odak noktasını Ezârika'nın Kur'an'a ideolojik yaklaşımları oluşturmaktadır. Bu kapsam doğrultusunda makalede, Tefsir, İslam Tarihi, Kelam ve Mezhepler Tarihi alanlarındaki eserlerden istifade edilerek betimleyici bir yöntem kullanılmıştır. Bu çalışmanın Ezârika üzerinden ele alınma nedenleri şunlardır: Ezârika'nın Hâricîlik içinden çıkmasına rağmen kendine has görüşlerinin olması, radikal bir yol benimsemesi ve görüşlerini desteklemek için dinin temel kaynağı olan Kur'an'ı referans olarak kullanmasıdır. İslam toplumunun genel yapısı içerisinde ayrılarak ilk farklılaşma hareketini oluşturan Hâricîliğin ortaya çıkışında dönemin siyasi ve sosyo-kültürel ortamı etkili olmuştur. Ezârika ise Emevî halifesi Yezid'in ölümünden sonra Basra'da ortaya çıkan siyasi kargaşa neticesinde Nâfi' b. Ezrak'ın öncülüğünde Hâricîlik içerisinde neşet etmiştir. Ezârika mensupları Ahvaz ve çevresinde yaklaşık on beş yıl hüküm sürerek savundukları ilkeleri uygulama alanı bulmuştur. İbn Zübeyr ve Emevîlere karşı sürekli savaş halinde olmaları ve muhaliflerine karşı aşırı sertliği ve radikalizmi benimsemeleri sebebiyle kısa sürede tarih sahnesinden silinmişlerdir. Ezârika, Hâricîlerden farklı olarak Müslümanlardan Ezârika'ya mensup olmayanları sadece kâfir değil aynı zamanda müşrik kabul etmiş, bunların kadınları ile çocuklarını öldürmeyi veya köle statüsüne geçirmeyi ve mallarını yağmalamayı caiz görmüştür. Yine kendileriyle birlikte düşmana karşı savaşmayan ve Ezârika'nın bulunduğu yere hicret etmeyen diğer Hâricîleri kâfir kabul etmiş, bunlardan kendilerine katılmak isteyenleri imtihana tâbi tutmuş ve çalınan malın miktarı ne olursa olsun hırsıza omuzdan kol kesme cezası uygulamıştır. O dönemde Hâricîlerin en kalabalık ve en radikal fırkası olan Ezârika'nın Kur'an'a yaklaşımında takip ettikleri siyasetin etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Ezârika mensupları, Kur'an'a kendi ideolojileri bağlamında yaklaşmış ve Kur'an'dan anladıkları şeyleri dinin kendisi gibi algılamıştır. Kur'an'ı anlamaya çalışırken naslara yüzeysel yaklaşmış, Hz. Peygamber ve sahabenin söylem ve uygulamalarını dikkate almamış, ayetlerin tarihi ve sosyal ortamını göz ardı ederek sadece kendi belirledikleri ilkeler ve görüşler doğrultusunda hareket etmiştir. Bu durumun Ezârika'nın siyasi ve itikadi düşüncelerini meşrulaştırmak için ayetleri referans alırken öznel ve ideolojik yorumlarına yer açmada kolaylaştırıcı bir rol oynadığını ifade etmek mümkündür. Sonuç olarak Ezârika, hakem olayı ile ortaya çıkan Hâricîlerin görüşlerini daha ileriye götürüp Kur'an'dan da referans alarak fikirlerini topluma empoze etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda ilk dönem Hâricîlerinde var olan ideolojik okumanın Ezârika ile doruk noktasına ulaştığı söylenebilir. Ayrıca Ezârikâ'nın görüşlerinin, günümüzde İslam kimliği altında kendilerinden olmayanları (Müslümanlar dâhil) kâfir kabul ederek erkek, kadın ve çocuk ayrımı yapmadan binlerce masumu öldüren radikal örgütlerin fikirlerine arka plan oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, İdeolojik Yorum, Hâricîler, Ezârika.

Abstract

This study tries to identify the ideological approach to Qur'an by the Azâriqa sect of Khârijite, whose ideas have been a matter of discussion from past to present although they had a brief time in history. Within this context, the fact that there are no studies conducted on "Azâriqa's ideological approaches to the Qur'an" makes the article important. Among the problematic issues related to the topic are concerns such as the effect resulting in political and social circumstances that Azâriqa emerged, their distinguishing characteristics from Khârijite, and the matters they applied subjective interpretations of religious texts. The scope and limits of the subject are the emergence and characteristics of Khârijite and Azâriqa's break with the Khârijites with its basic criteria. The focus of the article is Azâriqa's ideological approaches to the Qur'an. In line with this scope, the subject has been discussed with a descriptive method by making use of the works in the fields of Tafsir, Islamic History, Kalam and History of Islamic Sects. The reasons for this study's handling of Azâriqa are as follows: Although Azâriqa came out of Khârijite, they had their own views, adopting a radical path and using the Qur'an, the main source of religion as a reference to support their views. In the emergence of Khârijite, which led the first differentiation movement by leaving the general structure of Islamic society, the political and socio-cultural environments of the time were effective. Azâriqa showed up under the leadership of Nâfi' ibn al-Azraq from among the Khârijite as a result of the political disturbances in Basra following the death of Umayyad caliph Yazîd. The followers of Azâriqa ruled for about fifteen years in and around Ahvaz, and therefore they had a field to practise the principles they believed in. Because they were constantly at war with Ibn Zubayr and Umayyads, and because they always acted with extremism and radicalism towards their opponents, they disappeared from the scene of history in a short time. Differently from Khârijite, Azâriqa deemed those who are not their followers not only as infidels, but also as polytheists (mushrik), and considered it lawful to loot their belongings and even to kill or enslave the wives or children of those people. In addition, they regarded the other Khârijites who did not fight on their side or who did not move to the area where Azâriqa ruled as infidels, and they made tests if any of them wanted to join their group, and if something was stolen, regardless of the size or quantity of the item, they practised the punishment of cutting the thief's arm from the shoulder. As the largest and the most radical fraction of Khârijite, the effect of the policies they adopted those days on their approach to the Qur'an was obvious. The members of Azâriqa approached the Qur'an within the context of their own ideology and perceived what they could comprehend from Qur'an as the religion itself. While trying to understand Qur'an, they had a superficial approach to the naşş, they did not pay attention to the Prophet's or the Companion's discourses or practises, they ignored the historical and social context of the verses and only acted according to the principles and views they had set. Thus, it is possible to state that they facilitated making room for subjective and ideological interpretations while referring to verses for justifying their political and faith-related ideas. Consequently, Azâriqa tried to impose their ideas on the society by taking the ideas of Khârijite, which emerged after the Event of Arbitration, one step further, and by taking references from Qur'an. In this context, it can be said that the ideological interpretation by early Khârijite reached a peak with Azâriqa. Furthermore, it can also be stated that by using the name of Islam, today the views of Azâriqa form a background for the radical groups who murder thousands of innocent men, women and children considering them to be infidels (including Muslims) only because they do not belong to their group.

Keywords: Tafsîr, Qur'an, Ideological Interpretation, Khârijite, Azâriqa.

Giriş¹

İdeoloji, genel olarak “Siyasal veya toplumsal bir öğretiyi oluşturan bir hükûmetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü”² şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımla oluşturulan temel unsurlara bağlı olarak ideolojik yorum, siyasal veya toplumsal bir öğretiyi oluşturan grupların metinlere veya söylemlere zihinsel inşalarını gerçekleştiren dini, siyasi ve ahlaki kabuller özelinde yaklaşımları olarak nitelenebilir. İdeolojik Kur’an yorumu ise “Kişinin kendi grubunun görüşünün haklı ve doğru (hakk), ötekini ise yanlış ve hatalı (batıl ve bid’at) olduğunu kanıtlama isteğiyle ayetleri yorumlama”³ şeklinde anlamlandırılır. İslam düşünce tarihinde birçok ekolün dini nasları, belirledikleri esaslara göre ele alıp analiz etmeleri ve referans olarak kullanmaları bu tanımın kapsamına girmelerine imkân verir. Bu ekollerden biri olan Hâricîlerin ve daha özeldir Ezârîka’nın dini ve siyasi görüşleri, kendi davranışlarının yanında toplumla olan ilişkilerini de etkilemesi ve ayetleri kendi düşüncelerine uygun olarak yorumlamaları, sahip oldukları ideolojinin bir neticesi sayılabilir.

Öznel bir varlık olan insanın dini metinleri anlamada içinde yaşadığı toplumun tarihi, siyasi ve kültürel ortamından soyutlanması düşünülemez. Dolayısıyla insan ister birey ister toplum halinde olsun, varoluş bilincini oluşturan ilişkilerinin, metni anlama ve yorumlaması üzerinde etkili olduğu yadsınamaz.⁴ Bu hakikatin en güzel örneği Hz. Peygamber’in ahirete irtihalinden sonra Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle başlayan olaylar sonucunda siyasi ve sosyo-kültürel ortamın da etkisiyle Müslümanlar arasında Kur’an’a kendi paradigmalarıyla yaklaşan düşünce ekollerinin ortaya çıkmasıdır.⁵ Hâricîlik, Mürchie, Şîa ve Mu’tezile bu ekoller arasında gösterilebilir.⁶ Fırkaların oluşum sürecinde sebep ne olursa olsun ortaya çıktıktan

¹ Bu çalışma “Tâbiûn Döneminde Tefsirin Temel Dinamikleri” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from doctorate dissertation entitled “The Basic Dynamics of Tafsir in the Tâbiûn Period” (PhD Dissertation, Atatürk University, Erzurum/Turkey, 2022).

² Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük*. (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), “İdeoloji”, 1152. İdeoloji’nin farklı şekillerde tanımı yapılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Terry Eagleton. *İdeoloji*. çev. Muttalip Özcan. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996), 17-18; Andrew Heywood. *Siyasi İdeolojiler Bir Giriş*. çev. Ahmet K. Bayram vd., (Ankara: Adres Yayınları, 2013), 23-28; Saniye Vatandaş. “İdeolojinin Doğuşu ve Bilim Din Ekseninde Konumlanması”. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 4, (2020), 80-85.

³ İsmail Çalışkan. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 72-73, 140, 142-143; Ayrıca bk. Muhammed Bahaeddin Yüksel. “Kur’ân’ın İdeolojik Yorumu Sorununa Genel Bir Bakış”. *Edebali İslamiyat Dergisi*, 1/2 (Kasım/2017), 65-66.

⁴ Sadık Kılıç. “Dil ve İnsanın Tarihselliği Bağlamında Dini Metin”. *Kur’an ve Dil - Dilbilim ve Hermenötik - Sempozyumu*. (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2001), 98-100.

⁵ Ethem Ruhi Fiğlalı. *İbâdiyye’nin Doğuşu ve Görüşleri*. (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 39-52.

⁶ Nihat Uzun. *Hicri II. Asırda Siyâset Tefsir İlişkisi*. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 125-137.

sonra meşruiyet kazanmak için Kur'an'dan delil getirmeleri,⁷ naslara kendi ideolojileri çerçevesinde yaklaşımlarının en önemli işaretidir.⁸ Tâbiûn döneminin önde gelen isimlerinden Saîd b. Cübeyr'in (öl. 94/713), "Fırkalar Kur'an'dan bir ayeti okuyor ve bunun kendileri için delil olduğunu iddia ediyor"⁹ sözü bu yargıyı destekler niteliktedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, ekoller arasında ilk olarak ortaya çıkan Hâricîlik mezhebinin, (o dönemde) en kalabalık fırkası olan ve tarihte kısa bir zaman diliminde yer almasına rağmen¹⁰ fikirleri geçmişten günümüze tartışılmaya devam eden Ezârika'nın ayetler üzerinde yaptığı ideolojik okumaların keyfiyetini tespit etmeye çalışmaktır.

Çalışmanın problematikleri arasında Ezârika'nın hangi siyasi ve sosyal şartların etkisiyle ortaya çıktığı, Hâricîlerden onları farklı kılan özelliklerinin neler olduğu, hangi konularda daha çok dini metinlere yönelik öznel okumalar yaptıkları gibi sorular ve sorunlar yer almaktadır. Bu sorulara/sorunlara cevap ararken konunun kapsam ve sınırlarını Hâricîliğin ortaya çıkışı ve özellikleri, Ezârika'nın Hâricîlerden kopuş süreci ve temel kriterlerinin yanında konumuzun odak noktası olan Ezârika'nın Kur'an'a ideolojik yaklaşımları oluşturmaktadır. Bu kapsam doğrultusunda konu Tefsir, İslam Tarihi, Kelam ve Mezhepler Tarihi alanlarındaki eserlerden istifade edilerek betimleyici bir yöntemle ele alınacaktır.

Bu çalışmada konunun Ezârika üzerinden ele alınma nedenleri şunlardır: Ezârika'nın Hâricîlik içinden çıkmasına rağmen kendine has görüşlerinin olması, radikal bir yol benimsemesi ve görüşlerini desteklemek için dinin temel kaynağı olan Kur'an'ı referans olarak kullanmasıdır. Konunun klasik ve modern literatürde Mezhepler Tarihi perspektifiyle ele alındığı, görüşlerine yer verildiği¹¹, hatta bu alanda doğrudan Ezârika üzerine bazı özel çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin ülkemizde Mezhepler Tarihinde Metin Gönen'e ait "Ezârika'nın Doğuşu ve Görüşleri" isimli yüksek lisans tezi, İbrahim Bayram'ın sunduğu

⁷ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. (Kahire: Dâru'l-Hadîs. 2012), I, 309; İsmail Cerrahoğlu. *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*. (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968), 113; İrfan Aycan – M. Mahfuz Söylemez. *İdeolojik Tarih Okumaları Câhız, İbn Sellâm el-İbâdî, İbn Teymiyye, Makrizî, Tabersî Örneği*. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 14-15.

⁸ Uzun, *Hicri II. Asırda Siyâset Tefsir İlişkisi*, 193-194.

⁹ Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir en-Neysebûrî. *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'an*. thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd. (Medine: Dâru'l-Meâsir, 2002), I, 120-121; Celâlu'd-Dîn es-Suyûtî. *ed-Durru'l-Mensûr et-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. (Kâhire: Merkezu Hicr lil-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003), III, 449-450.

¹⁰ Mustafa Öz. "Ezârika". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/45-46; Harun Yıldız. *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 106-126.

¹¹ Bu eserlerden birçoğuna çalışmamızda atıf yapılmıştır.

“Şiddet ile Özdeşleşen Ezârika Fırkasının Bu Bağlamdaki Görüşleri” isimli bir bildiri bulunmaktadır. Ayrıca Düceylî tarafından hazırlanan “Fırkatü'l-Ezârika” adlı Arapça bir çalışma da vardır. Daha önce yapılan bu çalışmalarda Ezârika'nın tarihsel gelişimi ve görüşleri ele alınmıştır. Bizim çalışmamızda ise bunlara ek olarak Ezârika'nın Kur'an'a ideolojik yaklaşımı, onu anlama ve yorumlama usulü, hayata yansıtma biçimi üzerinde durulmuştur. Bu durum çalışmamızı önemli ve özgün kılmaktadır. Bu yönüyle çalışma Tefsir literatürüne Kur'an'ın ideolojik yorumu bağlamında katkı yapmayı hedeflemektedir. Çalışmayı önemli kılan bir diğer husus da günümüzde Müslüman kimliği altında terör faaliyetleri yürüten bazı grupların¹² beslendikleri ana damarın tarihsel arka planını ortaya koymaya çalışmasıdır.

1. Hâricîliğin Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

İslam toplumunun genel yapısı içerisinden ayrılarak ilk farklılaşma hareketini oluşturan Hâricîlik, İslam düşünce tarihinde etkilerini hem siyasal hem de sosyal alanda devam ettirerek dikkatleri üzerine çeken bir oluşumdur.¹³ Hâricîliğin ortaya çıkışında “Din veya siyasetin etkili olduğunu söyleyenlerin yanında hem din, hem de siyasetin ikisinin birden etkili olduğunu” savunanlar da vardır.¹⁴ Ancak “siyasi sebeplerle ortaya çıkan Hâricîlik, dinî nasların siyasî tercihler doğrultusunda yorumlanmasıyla dini bir kimliğe bürünmüştür”¹⁵ görüşü daha ağır basmaktadır.

Hâricîliğin ilk ortaya çıkışında bedevî toplumların özelliği olan kabile ve göç olgusunun etkisi vardır. İslam'ın ortaya çıktığı dönemde Arapların bir kısmının kabile hayatı içinde göçebe olarak yaşadıkları görülür. Günlük ihtiyaçların giderilmesi üzerine kurulan göçebe yaşam biçimi insanların olayları yüzeysel ve basit bir şekilde değerlendirmelerinin, bunu bir hayat tarzı edinmelerinin ana sebebi olarak kabul edilir. Bu yüzden farklı fikirlere ve düşüncelere tahammülleri yoktur. Böyle toplumlarda büyük ve hızlı değişimler, tepkisel-kabilevi zihniyetin canlanmasına yol açar.¹⁶ Nitekim “Hz. Osman (öl. 35/656) döneminin son altı yılındaki uygulamaları, Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Hz. Ali'nin (öl. 40/661) hilafeti döneminde meydana gelen Cemal ve Sıffin savaşlarıyla Sıffin Savaşı sonrasında meydana

¹² Bu örgütler erkek, kadın, çocuk ayrımı yapmadan binlerce masum insanı katletmiştir. Örnekleri için bk. Halil İbrahim Karataş. *Eylemleri ve Söylemleri ile İşid: Dînî Siyasi ve Stratejik yapısı*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 84-90, 137-207, 225-247.

¹³ Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 11.

¹⁴ Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 56; Adnan Demircan. *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*. (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 60-62.

¹⁵ Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 56-57; Mahmut Ay. *Mu'tezile ve Siyaset (Mu'tezile'nin İktidar Serüveni)*. (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 163.

¹⁶ Sönmez Kutlu. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 21-25.

gelen hakem olayı¹⁷ bu özellikteki insanlar arasında Hâricî fikirlerinin ortaya çıkmasında etkili olan önemli siyasal ve sosyal olaylardır. Bütün bu sebepler ile birlikte Sıffin Savaşının akabinde meydana gelen hakem olayı sonrasında “Lâ hükme illâ lillâh” sloganıyla Hâricîlik zahiren ortaya çıkmıştır.¹⁸ “Lâ hükme illâ lillâh” sloganı Kur'an'dan “Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir”¹⁹ ayetine²⁰ ve muhteva olarak bu ayete benzeyen diğer ayetlere²¹ dayanmaktadır. Çünkü Hâricîlere göre tahkimi kabul etmek, Allah'ın hükmü varken insanların kendi görüşüne göre hüküm vermesini kabul etmektir ki, bu da batıldır.²² Onlar Allah'ın hükmüne göre hareket etmeyen zalim yöneticiye başkaldırmayı vacip gördüklerinden Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Muâviye (öl. 60/680) ve onlara uyanları küfürle itham ederek ümmetin genelinden ayrılmışlardır.²³ Daha sonra Nehrevân Savaşında Hz. Ali tarafından içlerinde sahabenin de bulunduğu binlerce Hâricî öldürülmüş ve bu olay onların düşünce dünyalarında derin izler bırakmıştır.²⁴ Şîî düşüncesinde Kerbelâ neyi ifade ediyorsa, Hâricî düşüncesinde de Nehrevân Savaşının benzer şeyleri ifade ettiği belirtilmektedir.²⁵

Hâricîler Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyen zalim yöneticiye isyan etmenin vacip olduğunu savunduğu için Hz. Ali ve sonrasındaki yöneticilere sürekli savaş ilan etmişlerdir.²⁶

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Sâlim b. Zekvân. *es-Sîre-Bir Hâricî/İbâdî Klasîği*. çev. Harun Yıldız. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 56-68; Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd el-Ezdî el-Kalhâtî. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Seyyide İsmail Kâşif.(Umân: Saltanat-ı Umân Vizâratü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), II, 209-240; W. Montgomery Watt. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fıçlalı. (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 13-19.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Tarihu't-Taberî - Tarihu'l-Ümmem ve'l-Mulûk*. thk. Mustafa es-Seyyid - Târik Sâlim. (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2016), III, 131-136; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 43-78. Sâlim b. Zekvân, Allah'ın indirdiği ile hükmetmemenin Hz. Osman'ın son altı yıllık döneminde başladığını dile getirmektedir. İbn Zekvân, *es-Sîre-Bir Hâricî/İbâdî Klasîği*, 56-64. Burada Hâricîlerin bu sloganı tahkim olayından sonra sistemli bir şekilde kullandığı ortaya çıkmaktadır. Hz. Ali bu sloganı “batılın kastedildiği hak bir söz olarak yorumlamıştır. Taberî, *Tarihu't-Taberî*, III, 131; Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkemim eş-Şehristânî. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Kisra Salih el-Ali. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2019), 136.

¹⁹ *Kur'an Yolu*, (Erişim 25 Ocak 2022), el-Mâide, 5/44.

²⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. *el-İmâme ve's-Siyâse*. thk. Ali Şeyrî. Beirut: Dâru'l-Edvâ, 1990), I, 161-162; Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin. (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013), II, 549.

²¹ el-Mâide, 5/45, 47; el-En'âm, 6/57; Yûsuf, 12/40, 67.

²² Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 66-67.

²³ Ebû Mansûr Abdulkahir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırakati'n-Nâciyeti minhum*. thk. Muhammed Fethi en-Nâdî. (Kâhire: Dâru's-Selâm 2016), 101; Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, 163.

²⁴ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 251-252.

²⁵ Reynold Alleyne Nicholson. *A Literary History of the Arabs*. (Newyork: Charles Scribner's Sons, 1907), 208; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 83-84.

²⁶ Aycan - Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, 51-54, 56-59; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 78-93. Nitekim Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından hançerlenerek öldürülmüştür. Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, II, 253; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 78-93.

Onların yönetimde olanlara karşı devamlı isyan içinde olmaları Hâricîlik ile hurûc (isyan) kavramının bir arada anılmasına sebep olmuştur.²⁷

Hâricîler, imamet konusunda “İmamın Kureyş’ten olması gerektiği genel kabulüne” karşı çıkararak kabile ayrımcılığına gitmeden Kur’an ve Sünnet’e uygun hareket ettiği ve zalim olmadığı müddetçe köle veya hür fark etmeksizin herkesin imam olabileceği görüşünü benimsemiştir.²⁸

Hâricîler ameli imandan bir cüz kabul ettiğinden²⁹ “büyük günah işleyen kişinin kâfir olacağını” savunmaktadır.³⁰ Onların en temel konusu iman ve küfür ayrımıdır.³¹ Ancak onların fikri alt yapısının oluşmasında küfür konusu iman konusundan daha çok belirleyicidir.³² Onlarda bulunan tekfir ideolojisi sorun çözmekten ziyade sorun üretmiştir. Toplumun parçalanmasına ve istikrarsızlığına, hatta kendilerinin bile kısa sürede parçalanmalarına ve bölünmelerine sebep olmuştur.³³

Hâricîlerin temel özelliklerinden biri de sürekli ibadetle meşgul olmaları ve Kur’an’ı çok okumalarıdır. Şehristânî (öl. 548/1153) Nehrevân’daki Hâricîler için “ehlü’s-salât ve’s-siyâm” (namaz ve oruç ehli) tabirini kullanmaktadır.³⁴ Başka bir rivayette Ferzadak’ın (öl. 114/732) Ebû Saîd el-Hudrî’ye (öl. 74/693-694) Hâricîleri kastederek “bir toplulukla karşılaştım, bizden hiç kimse onlar gibi namaz kılamaz, onlar gibi Kur’an okuyamaz” dediği nakledilmektedir.³⁵

²⁷ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, 133; Ahmet Akbulut. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası – Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*. (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 208.

²⁸ Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş’arî. *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve’htilâfü’l-Müsallîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. (Kahire: Mektebetü’n-Nahda, 1950), I, 189; Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, 136.

²⁹ Fazlur Rahmân. *İslam*. çev. Mehmet Dağ – Mehmet Aydın. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 260.

³⁰ Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, I, 157; Bağdâdî, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, 101.

³¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvâ ve’n-Nihal/Dinler ve Mezhepler Tarihi*. çev. Halil İbrahim Bulut. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), II, 14-15; Nevin Abdülhâlık Mustafa. *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet - Hz. Muhammed Devrinden Abbasîlerin İkinci Yüzyılına Kadar*. çev. Vecdi Akyüz. (İstanbul: İz Yayınları, 1990), 199.

³² Toshihiko Izutsu. *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*. çev. Selahattin Ayaz. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 43; Demircan, *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, 45.

³³ Ay, *Mu’tezile ve Siyaset*, 166. Hâricîler “Kâfir kimdir?”, bunun aksine Mürcie ise “Mü’min kimdir?” sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır. bk. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 217.

³⁴ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, 135; Harun Yıldız. “Hâricîlerin Doğuşunda Kurrâ’nın Rolü”. *EKEV Akademi Dergisi*, 8/18, (Erzurum 2004), 279-280.

³⁵ Ebu’l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Malatî. *et-Tenbîh ve’r-Red ulâ Ehlî’l-Ehvâ ve’l-Bida*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. (Bağdat: Mektebetü’l-Müsennâ - Beyrut: Mektebetü’l-Meârif, 1968), 182.

“el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu ani'l-Münker” Hâricîlerin temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Bu ilke gereği cihat etmek imanın esaslarındanıdır.³⁶ Ancak onlar bu ilkeyi kâfirlerden çok Müslümanlara karşı kullanmışlardır.³⁷

Hâricîler ilk olarak Ezârika, Necedât, Sufriyye ve İbâdiyye olmak üzere Usûlu'l-Havâric diye nitelenen dört ana fırkaya ayrılmış³⁸, bu fırkalar da kendi aralarında çeşitli gruplara ayrılmıştır. Bu ana fırkalardan görüş olarak en katısı ve en radikalinin Ezârika olduğu ifade edilmektedir.³⁹

Yapılan çalışmalarda Hâricîlerin Kur'an'a yaklaşımlarının yüzeysel olduğu, ayetleri bağlamından kopararak lafızcı bir yaklaşım sergiledikleri tespit edilmiştir.⁴⁰ Bunun arka planında kabilecilikle birlikte göçebe hayat olgusunun sonucu olan olayları yüzeysel ve basit bir şekilde değerlendirmenin olduğu söylenebilir.

Hâricîlerin ortaya çıkışı ve özellikleri hakkında genel bir değerlendirmeden sonra asıl konumuz olan Ezârika'ya geçebiliriz.

2. Ezârika'nın Ortaya Çıkışı ve Özellikleri

Ezârika, Hâricîliğin içinden Nâfi' b. Ezrak'ın öncülüğünde ortaya çıkmış, fikirleriyle ve şiddeti yöntem olarak benimsemesiyle geçmişteki ve günümüzdeki radikal eğilimlere rehberlik etmiş aşırı şiddet yanlısı bir fırkadır. Müntesipleri arasında mevâlî olanlar olsa da çoğunluğu Temim kabilesine mensup Araplar oluşturmaktaydı.⁴¹

Doğum tarihi konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız Nâfi' b. Ezrak'ın etnik kimliği hakkında farklı rivayetler vardır. Literatürde onun Rum asıllı demirci ustasıyken azat edilmiş bir kölenin oğlu, Bekir b. Vâile kabilesinin Hanîfeoğulları⁴² veya Temim kabilesinin

³⁶ Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 121-122; Fazlur Rahmân, *İslam*, 259.

³⁷ Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, 186, 191-192. Hâricîliğin ortaya çıkışı ve özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Necmettin Çalışkan - Yusuf Okşar. “Hâricîlik Anlayışının Kökenleri ve Günümüzdeki Yansımaları”. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 102-114.

³⁸ Abdullah b. Muhammed en-Nâşi el-Ekber. *Mesâilu'l-İmâme ve Muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makâlât*. thk. Josef Van Ess - Franz Steiner Verlag. (Beyrut: Dâru'n-Neşr, 1971), 68; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 169; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 106.

³⁹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Mîlel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal/Dinler ve Mezhepler Tarihi*, III, 108-111, 478-481; Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 27-28; Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, 45.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Mevlüt Erten, “Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Fırkalar (İdeolojik Tefsir)”, *EKEV Akademi Dergisi*, 3/1, (Bahar 2001), 71-72; Uzun, *Hicri II. Asırda Siyâset Tefsiri İlişkisi*, 201-206.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Öz, “Ezârika”, 12/45-46.

⁴² Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Suheyl Zekkâr - Riyad Zerkây. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), VII, 143.

Hanzele kolundan⁴³ olduğuna dair üç farklı bilgi bulunmaktadır. Ancak Bekir b. Vâile kabilesinin Hanîfeoğulları kolundan olması ön plana çıkmaktadır.⁴⁴

Kur'an'ı öğrenmek için ciddi çaba sarf eden Nâfi' b. Ezrak'ın Kur'an'daki kelimeler ve aklına takılan konular hakkında İbn Abbâs'a (öl. 68/687-88) bazı sorular sorduğu bilinmektedir.⁴⁵ Bir defasında soru sorarken onunla tartıştığı, ona gözü ve kalbi âmâ adam diye hitap ettiği rivayet edilmektedir.⁴⁶ Hâricî fıkıhıyla ilgilenen Nâfi' b. Ezrak, Basra'da Hanîfeoğulları bölgesinde Hâricîlerle birlikte hareket etmiş, onların toplantılarına katılmıştır.⁴⁷ Kendisi Hâricî fikirleri benimsediği için görüş ayrılığı yaşadığı babası vefat ettiğinde cenaze namazını kılmamıştır.⁴⁸

Nâfi' b. Ezrak etrafındakilerle birlikte Emevîlere karşı Mekke savunmasında İbn Zübeyr'e (öl. 73/692) destek olmuştur. Ancak sonrasında İbn Zübeyr'e Hz. Osman ve Hz. Ali'den beri olduğunu ve babası Zübeyr b. Avvâm (öl. 36/656) ve onunla Cemel'de bulunan Talha'yı (öl. 36/656) kâfir ilan ederse, biat edeceklerini söylemişlerdir. İbn Zübeyr bu kimseler hakkında hüsnü şahadetini ortaya koyunca oradan ayrılmışlardır.⁴⁹ Basra'ya dönünce bir grup Hâricî "Aramızdan Allah yolunda hurûc edenler çıksa ne iyi olurdu! Oysa çoktan beri bu olmuyor. Âlimlerimiz kıyam edip yeryüzünde halka ışık olmalı, onları dine davet etmelidir. Takva ve içtihat sahiplerimiz hurûc edip rabbine kavuşarak Allah katındaki şehitlerden olmalıdır" demiştir.⁵⁰ Bu temennilerle birlikte Emevî halifesi Yezid'in (öl. 64/684) ölümünden sonra Basra'da siyasi kargaşa ortaya çıkınca kendilerine Nâfi' b. Ezrak'ı emir seçmişlerdir.⁵¹

Nâfi' b. Ezrak Basra'da Emevî valisi İbn Ziyâd (öl. 67/686) tarafından hapse atılmıştır.⁵² Basra'da ortaya çıkan siyasi belirsizlikten faydalanarak Basra hapisanesinden kaçan

⁴³ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, III, 436; Mustafa Öz. "Nâfi' b. Ezrak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2006) 32/289.

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Rıdâ Hasan ed-Düceylî. *Fırkatü'l-Ezârika*. (Necf: Matbaatu Numan, 1973), 66-67; Öz, "Nâfi' b. Ezrak", 32/289; Metin Gönen. *Ezârika'nın Doğuşu ve Görüşleri*. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 34.

⁴⁵ Bu sorular hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Celâlü'd-Dîn es-Suyûtî. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Şuayb el-Arnaût. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2013), 258-281; Düceylî, *Fırkatü'l-Ezârika*, 67.

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bk., Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Tefsîru't-Taberî - Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an*. thk. İslam Mansur Abdulhamid. (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2010), IV, 520.

⁴⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, V, 188; Öz, "Nâfi' b. Ezrak", 32/289-290.

⁴⁸ Düceylî, *Fırkatü'l-Ezârika*, 68; Öz, "Nâfi' b. Ezrak", 32/289-290. Düceylî bunun sebebi olarak "onların arasından ölen hiç kimsenin namazını kıma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah ve resulünü inkâr ettiler ve yoldan sapmış olarak öldüler", et-Tevbe, 9/84; Ayrıca bk. Düceylî, *Fırkatü'l-Ezârika*, 68.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred. *el-Kâmil*. thk. Muhammed Ahmed ed-Dâli. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), III, 1205-1211; Taberî, *Tarihu't-Taberî*, III, 434-436.

⁵⁰ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, III, 436. Fıglalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 74.

⁵¹ Müberred, *el-Kâmil*, III, 1211; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, VII, 144.

⁵² Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, VII, 143; Düceylî, *Fırkatü'l-Ezârika*, 68-69.

Hâricîlerin de desteğini alan Nâfi' b. Ezrak, yaklaşık üç yüz kişilik bir grupla birlikte Ahvaz'a gitmiş ve orada hâkimiyeti sağlamıştır.⁵³ Ancak Hâricîlerin önde gelenlerinden Abdullah b. İbâz (öl. 86/705) ve Abdullah b. Saffâr (öl. ?) onlarla birlikte hurûc etmeyerek Basra'da kalmıştır.⁵⁴ Hâricî düşüncedeki ilk bölünme ve ayrışma, Nâfi' b. Ezrak'ın Basra'da kalan Hâricîler hakkında tekfir anlayışına dayanan aşırı fikirler ileri sürmesine sebep olmuştur.⁵⁵

Nafi b. Ezrak, (65/685) yılında İbn Zübeyr'in komutanı Müslim b. Übeys tarafından öldürülünce Ubeydullah b. Mâhûz liderliği devralmıştır. Muhaliflerini öldürmeleri ve yağmalama faaliyetleri sonucunda İbn Zübeyr, Mühelleb b. Ebî Sufre'yi (öl. 82/702) Ezârika üzerine göndermiş ve yapılan savaşta Ubeydullah b. Mâhûz'un (öl. 66/686) öldürülmesinden sonra kardeşi Zübeyr b. Mâhûz (öl. 68/687-688) liderliğe geçmiştir. O da kardeşi gibi muhalifleri öldürmüş, mallarını yağmalamıştır. Ancak (68/687-688) yılındaki savaşta öldürülünce geride kalanlar Kirman dağlarına çekilmiş ve Katarî b. Fucâe (öl. 78/697) etrafında birleşerek Ahvâz'da kontrolü yeniden sağlamışlardır. Emevîler'in Irak valisi Haccâc Basra'da kontrolü sağlayınca Ezârika ile yaptığı savaşlar sonucunda onları geri çekilmeye zorlamıştır. Bu sırada Ezârika'nın içinde bulunan mevâlî ile Araplar arasında anlaşmazlık çıkınca bölünme yaşanmıştır. Bir kısmı Katarî b. Fucâe etrafında kalırken, bir kısmı da Abîde b. Hilal el-Yeşkûrî'nin (öl. 78/697) liderliğini tercih etmiştir. Haccâc'ın askerleri yapılan savaşlar sonucunda Taberistan dağlarında Katarî b. Fucâe ve Kumis'te Abîde b. Hilal el-Yeşkûrî'yi öldürüp taraftarlarını dağıtınca Ezârika 79/698 yılında tarih sahnesinden silinmiştir.⁵⁶

Yukarıdaki açıklamalar Ezârika'nın, Basra'daki siyasi boşluktan istifade edip ortaya çıktığını, önce İbn Zübeyr daha sonra Emevîlere karşı sürekli savaş halinde olduğunu, muhalifleri öldürüp mallarını yağmalaması gibi aşırı sertliği benimsediği için tarih sahnesinden silindiğini göstermektedir. Ezârika'nın sertliği benimsemesinin ve toplumdaki soyutlanmasının arka planında "Ubeydullah b. Ziyâd'ın Hâricîlere karşı sert tutumu, Basra halkının çoğunluğunun Hâricî fikirlere sıcak bakmaması ve Basra'da bulunan Hâricîlerden bazılarının kendisini desteklememesi gibi etkenlerin olduğu" ifade edilmektedir.⁵⁷ Bu açıklama Ezârika'nın aşırı sertliği benimsemesinde etkiye karşı tepki prensibinin etkili olduğunu göstermektedir.

⁵³ Müberred, *el-Kâmîl*, III, 1211-1212; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, VII, 144; Öz, "Ezârika", 12/45.

⁵⁴ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, III, 436.

⁵⁵ Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 109-110.

⁵⁶ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, III, 465-470, 544-549, 574-577, 591-594, 601-603, 663-664, 669-670; Düceylî, *Fırkatü'l-Ezârika*, 91-160; Öz, "Ezârika", 12/45.

⁵⁷ Düceylî, *Fırkatü'l-Ezârika*, 90.

Ezârika'nın, Hâricîlerden farklı olarak kendilerine has ilkeleri vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. "Müslümanlardan Ezârika'ya mensup olmayanlar sadece kâfir değil aynı zamanda müşriktirler ve çocukları dâhil hepsi ebedî olarak cehennemde kalacaklardır. Bunların kadınları ile çocuklarını öldürmek veya köle statüsüne geçirmek, ayrıca mallarını yağmalamak câizdir. Zira yaşadıkları topraklar dâru'l-harp sayılır. Çünkü onlar Müslüman da olsa kendilerine muhalif olanların yaşadığı yerlere dâru'l-küfr, kendilerinin yaşadığı yerlere ise dâru'l-hicre derler.⁵⁸
 2. Kendileriyle birlikte düşmana karşı savaşa katılmayan ve Ezârika'nın bulunduğu yere hicret etmeyen diğer Hâricîler de kâfirdir. Bunlardan kendilerine katılmak isteyenler imtihana tâbi tutulmalıdır (İsti'râz)⁵⁹.
 3. İslâm'da recm cezası yoktur. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de böyle bir hüküm bulunmamakta, zina yapanlara dayak atılması emredilmektedir.
 4. Namuslu kadınlara zina isnat ederek bunu şahitlerle ispat edemeyenlere uygulanan ceza aynı şeyi namuslu erkeklere isnat edenler için uygulanmaz. Zira Kur'an'da bunu belirten bir lafız yoktur.
 5. Peygamberlerin nübüvvetle görevlendirildikten sonra büyük veya küçük günah işlemesi câiz olduğu gibi nübüvvetten önce kâfir olan bir kimsenin peygamber olarak gönderilmesi de câizdir.
 6. Vergilerini ödeyen Yahudi ve Hıristiyanların öldürülmesi haramdır.
 7. Kadınların âdet esnasında kılamadıkları namazları kaza etmeleri gerekir.
 8. Çalınan malın miktarı ne olursa olsun hırsıza omuzdan kol kesme cezası uygulanır."⁶⁰
- Düceylî, bunlara "takiyye'nin caiz olmamasını da" eklemektedir.⁶¹

Bu açıklamalar Ezârika'nın düşünce sistematığının oluşmasında siyasi olayların daha etkili ve belirleyici olduğunu göstermektedir. Zira düşünce biçimlerini dini nasları merkeze alarak belirleme yerine yaşadıkları tarihsel, sosyal ve özellikle de siyasal tecrübelerle göre ortaya koymaları bu tespiti teyit etmektedir. Bütün bunlara bağlı olarak kendilerine has bazı özellikleri Ezârika'yı diğer gruplardan ayırmakta ve belli bir ideolojiye sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

3. Ezârika'nın İdeolojik Yorum Örnekleri

Yukarıda fırkaların oluşum sürecinde sebep ne olursa olsun ortaya çıktıktan sonra meşruiyet kazanmak için Kur'an ayetlerini referans göstermelerinin⁶² ayetlere kendi ideolojileri çerçevesinde yaklaşmalarının delili sayılabileceğini ifade etmiştik. Hicrî ilk iki

⁵⁸ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/162; Demircan, *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, 47.

⁵⁹ İsti'râz: Hâricîler'in ve özellikle de Ezârika fırkası mensuplarının kendilerinden olmayan Müslümanların din anlayışlarını sorgulamalarını ifade eden bir tabirdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz. "İsti'râz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/374.

⁶⁰ Öz, "Ezârika", 12/45-46. Ayrıca bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 139-140; Düceylî, *Fırkatü'l-Ezârika*, 79-84.

⁶¹ Düceylî, *Fırkatü'l-Ezârika*, 82.

⁶² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I, 309; Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, 113. Aycan - Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, 14-15.

asırda ortaya çıkan Hâricîlik, Mürcie, Şîa ve Mu'tezile gibi mezheplerde bunun örneklerini görmek mümkündür.⁶³ Bu durum Hâricî fırkaların görüş olarak en katısı ve en radikali olan Ezârika'da⁶⁴ net bir şekilde görülür. Bu başlık altında bu grubun Kur'an'a yönelik ideolojik okumalarını tespit etmeye çalışacağız.

İslam düşüncesinde büyük günah işleyeninin durumunun tartışılması Hâricîlerle birlikte başlamaktadır. Onların, "büyük günah işleyeninin kâfir olacağını" savunduğunu⁶⁵ ifade etmiştik. Hâricîler içerisinden çıkmış Ezârika da büyük günah işleyeni kâfir kabul ediyordu.⁶⁶ Buna Kur'an'dan İblisin "Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın"⁶⁷ demesini delil getirerek onun Allah'ın emrine bir defa karşı gelerek kâfir olduğunu söylüyorlardı. Çünkü o, Allah'ın Hz. Âdem'e secde emrini yerine getirmekten kaçınmıştır.⁶⁸ Hâricîlerde var olan "büyük günah işleyen kişinin kâfir olacağı" düşüncesini Ezârika'nın Kur'an'ı temellere dayandırmaya çalıştığı görülmektedir.

Onların "büyük günah işleyen kişinin kâfir olacağı" düşüncesi diğer mezheplerde farklı şekilde karşılık bulmuştur. Mürcie bu görüşe tepki olarak büyük günah işleyeni mü'min kabul etmiş, ahiretteki durumunu ise Allah'a havale etmiştir. Mu'tezile ise bu ikisi arasında bir görüş belirleyerek "büyük günah işleyeninin mü'min veya kâfir olmadığını, bu ikisi arasında bir durumda (el-menziletu beyne'l-menziletayn) olduğunu savunmuştur.⁶⁹

Yeni bir şirk teorisi geliştiren Ezârika, kendilerinden olmayan-Müslüman da olsa-çocuklar dâhil herkesi müşrik ilan edip onların mallarını, canlarını ve namuslarını helal kabul ediyordu.⁷⁰ Hz. Nûh'un kendisine inanmayanlar hakkında "Rabbim yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; günahkâr nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler"⁷¹ dediği ayetleri te'vil ederek kendilerinden olmayanların eşleri ve çocuklarının da öldürülmesi gerektiğini savunuyordu. Çünkü Hz. Nuh içinde bulunduğu

⁶³ Uzun, *Hicri II. Asırda Siyâset Tefsir İlişkisi*, 125-137.

⁶⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 139-140; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 107.

⁶⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 156-157; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 101.

⁶⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 140; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 123.

⁶⁷ el-A'raf, 7/12; es-Sa'd, 38/76.

⁶⁸ Hasan İbrahim Hasan. *Târîhu'l-İslâm es-Siyâsi ve'd-Dînî ve's-Sekâfî ve'l-İctimâî*. (Beyrut: Dâru'l-Cil - Kâhire: Mektebetu'n-Nahda el-Misriyye, 1996), I, 319; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 123. Şehristânî, ayeti zikretmemiş ancak açıklamalarından bu ayete dayandığı anlaşılmaktadır. bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 140.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebu'l-Hasan b. Ahmed Kâdî Abdulcebbar. "Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile ve Mubâyenetuhum li Sâiri'l-Muhâlifîn". thk. Fuâd Seyyid. *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*. (Beyrut: el-Ma'hedu'l-Almânî li'l-Ebhâsi'l-Şarkıyye fi Beyrût, Dâru'l-Fârâbî, 2017), 113, 115; Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, 19-20.

⁷⁰ Müberred, *el-Kâmil*, III, 1213; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 113-114.

⁷¹ Nûh, 71/26-27.

toplumda inanmayanların tamamının helakı için dua etmiş, Allah da bunu kabul etmiştir.⁷² Yine Hz. Lût'un kavmi erkek, kadın ve çocuk ayırımına gidilmeksizin hepsi birden helak edilmiştir.⁷³ Nâfi' b. Ezrak Ahvâz'da yönetimi eline aldığı anda kendilerinden olmayanların çocukları öldürdüğüne dair rivayet⁷⁴ onların bu yorumu uygulama alanına taşıdıklarını göstermektedir.

Bu ayetleri te'vil ederken Ezârika'nın aşırıya gittiği görülmektedir. Zira kıyas olarak ortaya koydukları ayette Hz. Nûh dua etse de sonuç olarak kavmini helak eden Allah'tır. Hâricîlik damarından beslenen Necedât fırkasının kurucusu Necde b. Âmir (öl. 72/691 [?]), Hz. Peygamberin çocukların öldürmesini yasaklamasından⁷⁵ ve "Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz"⁷⁶ ayetinden yola çıkarak kendilerinden olmayan masum çocukların öldürülmesine karşı çıkmıştır.⁷⁷ Bu açıklama Ezârika'nın Kur'an yorumunda sünneti göz ardı etmesi ve ayetlere literal yaklaşması sebebiyle Kur'an'ı ideolojik olarak okuduğunu göstermektedir. Ayrıca Ezârikâ'nın bu görüşleri günümüzde İslam kimliği altında kendilerinden olmayan Müslümanları kâfir kabul edip erkek, kadın ve çocuk ayırımı yapmadan binlerce masumu gözünü kırpmadan öldüren radikal örgütlerle⁷⁸ benzerlik gösterdiği aşikârdır.

Ezârika'nın Kur'an'a yaklaşımında takip ettikleri siyasetin etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Nafî b. Ezrâk, hapisten kaçıp kendisiyle birlikte Emevîlere karşı ayaklanan dostlarını Hz. Peygamberin dostları, düşmanlarını ise Hz. Peygamberin düşmanları gibi göstererek "Allah ve Resulünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir"⁷⁹ ayetini okumuştur. Ayrıca "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin..."⁸⁰ ayetini okuduktan sonra kendilerinden olmayanların velayetinin, onlarla oturmanın, şahitliklerinin, onlardan dinle ilgili bilgi almanın, nikahlanmanın ve kestiklerini yemenin

⁷² Müberred, *el-Kâmîl*, III, 1213; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Mîl ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal/Dinler ve Mezhepler Tarihi*, III, 108-111. Bu görüşü Benî Hâşim'in mevlâsı olan birinden aldığına dair rivayet bulunmaktadır. Müberred, *el-Kâmîl*, III, 1213.

⁷³ Hûd, 11/77-83; Neşvan b. Said el-Himyârî. *Şerhu Risâleti'l-Hûri'l-İyn*. thk. Kemal Mustafa. (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1948) 256.

⁷⁴ Müberred, *el-Kâmîl*, III, 1221-1222.

⁷⁵ Hz. Peygamber savaşta kadın ve çocukların öldürülmesini yasaklamıştır. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. (Şam - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Cihâd", 147-148 (No, 3014-3015).

⁷⁶ el-İsrâ, 17/15.

⁷⁷ Müberred, *el-Kâmîl*, III, 1215.

⁷⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Karataş, *Eylemleri ve Söylemleri ile İşi: Dînî Siyasi ve Stratejik yapısı*, 84-90, 137-207, 225-247.

⁷⁹ et-Tevbe, 9/1.

⁸⁰ el-Bakara, 2/221.

Allah tarafından haram kılındığını söylemiştir. Yine “İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini -kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra- gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet okuyanlar lânet eder”⁸¹ ayetini okuyarak Allah'ın bildirdiklerini gizlememeleri gerektiğini vurgulamıştır. Orada bulunanlar da bunları kabul etmiştir.⁸² Yine O, kendisiyle birlikte hurûc etmeyen Hâricîlere yazdığı mektupta “...Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin”⁸³ ayetinden sonra Allah'ın dininin bir olduğunu söylemiş, kendilerine gece gündüz zulmeden kâfirlerle birlikte oturmamaları gerektiğini vurgulamıştır. “...Müşriklerle topyekün savaşın...”⁸⁴, ayetiyle Allah'ın onları cihatla görevlendirdiğini, “Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın...”⁸⁵ ayetiyle hiçbir durumda geride kalmanın bahanesinin olamayacağını söylemiştir. Devamında ise “Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat etmekte olanlara eşit olamazlar...”⁸⁶ ayetiyle de özür sahiplerine izin verildiğini ancak cihat etmenin daha faziletli olduğunu, dünya hayatının kendilerini aldatmaması gerektiğini yazmıştır.⁸⁷ Nâfi' b. Ezrak kendileriyle birlikte hurûc etmeyen Hâricîlere karşı şu ayetleri de kullanmıştır:

“Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler ‘Ne işte idiniz?’ dediler, (onlar) ‘O yerde zayıf görülenlerden idik’ cevabını verdiler. Melekler ise ‘Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!’ dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!”⁸⁸ Allah'ın Resulünün çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular; canlarıyla mallarıyla Allah yolunda savaşmak istemediler, üstelik ‘Bu sıcakta sefere çıkmayın’ dediler. De ki: ‘Cehennem ateşi çok daha sıcaktır’ anlayabilselerdi!⁸⁹ Bedevîlerden mazeret ileri sürenler kendilerine izin verilmesi için geldiler. Allah ve resulüne inanmayanlar da (münafıklar) oturup kaldılar. Onlardan inkârcı olanlara elem veren bir azap gelecektir.”⁹⁰

Bu açıklamalar Nâfi' b. Ezrak'ın siyasi olarak kendisini desteklemeyen Hâricileri ikna etmek için işine gelen ayetleri bağlamından ve nüzul vasatından kopararak kullandığını göstermektedir.

Ezârika, “İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit de tutar”⁹¹ ayetinde bahsedilen

⁸¹ el-Bakara, 2/159.

⁸² Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, *Tarihu't-Taberî*, III, 436-437; Gönen, *Ezârika'nın Doğuşu ve Görüşleri*, 27-28.

⁸³ el-Bakara, 2/132.

⁸⁴ et-Tevbe, 9/36.

⁸⁵ et-Tevbe, 9/41.

⁸⁶ en-Nisâ, 4/95.

⁸⁷ Müberred, *el-Kâmîl*, III, 1219; Fıglalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 80.

⁸⁸ en-Nisâ, 4/97.

⁸⁹ et-Tevbe, 9/81.

⁹⁰ et-Tevbe, 9/90. Müberred, *el-Kâmîl*, III, 1216-1217; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 113-114.

⁹¹ el-Bakara, 2/204-205.

kişinin Hz. Ali, “İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adanmıştır.”⁹² ayetinde bahsedilen kişinin Hz. Ali’yi şehit eden İbn Mülcem (öl. 40/661) olduğunu iddia etmiştir.⁹³ Ezârika’nın, bu ayeti kendi çıkarları doğrultusunda te’vil ettiği görülmektedir. Kendinden olanı yüceltmış, düşman kabul ettiği kişiyi de ayete dayanarak tahkir etmiştir.⁹⁴ Şîa ise ilk ayette (el-Bakara, 2/204) bahsedilen kişinin Hz. Ömer veya Hz. Muâviye⁹⁵, ikinci ayette (el-Bakara, 2/207) bahsedilen kişinin ise Hz. Ali olduğunu savunmuştur. Çünkü o hicretten önce Hz. Peygamber’in yatağına yatarak kendi nefisini Allah ve Resulüne adanmıştır.⁹⁶ Bu örnek Ezârika’nın ayetleri nüzul vasatını dikkate almadan yorumladığını ortaya koymaktadır. Çünkü bu ayetlerde bahsedilen kişilerin onların iddia ettiği kimselerle alakası yoktur.⁹⁷ Ayrıca aynı ayetlere ideolojik yaklaşım sonucunda farklı yorumların ortaya çıktığını göstermektedir.

Şîa’nın temel esaslarından birini oluşturan takiyye inancının⁹⁸ caiz olup olmadığının ilk olarak Hâricî fırkalar arasında tartışıldığı görülmektedir. Ezârika “...içlerinden bir grup Allah’tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar...”⁹⁹ ve “...Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kinamasından korkmazlar...”¹⁰⁰ ayetlerinden hareketle takiyye’nin caiz olmadığını savunmuştur.¹⁰¹ Ancak Necedât fırkası ise “Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi”¹⁰² ve “Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah’la olan bağını koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır”¹⁰³ ayetlerini delil göstererek takiyye’nin caiz olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁰⁴ Bu açıklamalar Hâricîlik damarından beslenen iki grubun ayetleri

⁹² el-Bakara, 2/207.

⁹³ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, 139; Abdullatif Harpûfî. *Kelam Tarihi*. sad. Muammer Esen, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 75.

⁹⁴ İbrahim Bayram. “Şiddet ile Özdeşleşen Ezârika Fırkasının Bu Bağlamdaki Görüşleri”. *Şiddet ve Sosyal Traumalar*. ed. Adem Solak. (Ankara: Hegem Yayınları 2018), I/768.

⁹⁵ Ebu’l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kummî. *Tefsîru’l-Kummî*. thk. Muhammed Bakır el-Muvahhid el-Ebtahî. (Kum: Müessesetü İmam Mehdî, 1435/2014), I, 109.

⁹⁶ Ebu’n-Nadr Muhammed b. Mes’ûd es-Semî es-Semerkandî el-Ayyâşî. *Tefsîru’l-Ayyâşî*. thk. Seyyid Hâşim er-Resûlî el-Mahallâfî. (Beyrut: Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, 1991), I, 120; Ayrıca bk. Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, I, 109.

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî. *Tefsîru’t-Taberî*, II, 341-344, 351-353.

⁹⁸ Mustafa Öz. “Takiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/453.

⁹⁹ en-Nisâ, 4/77.

¹⁰⁰ el-Mâide, 5/54.

¹⁰¹ Müberred, *el-Kâmil*, III, 1213; Ayrıca bk. Hasan, *Târîhu’l-İslâm*, I, 318.

¹⁰² el-Mü’min, 40/28.

¹⁰³ Âl-i İmrân, 3/28.

¹⁰⁴ İbn Zekvân, *es-Sîre-Bir Hâricî’İlbâdî Klasığı*, 71-72; Müberred, *el-Kâmil*, III, 1213-1214; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 108-109.

yorumlamadaki farklılığı göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca her iki grubun da kendi görüşlerini ayetlere dayandırmaya çalıştığını göstermektedir.

Ezârika, hırsızlık yapan kişinin kolunun omuzdan kesilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁰⁵ Dilsel veriler “yed” kelimesinin “elden omuza kadar olan yer”, “elden dirseğe kadar olan kısım” veya “el” şeklinde anlaşılmasına imkân vermektedir. Ancak Hz. Peygamber ve sahabe, “Hırsızlık edenlerin elinin kesilmesi”¹⁰⁶ emrini, hırsızın sağ el bileğinden kesilmesi şeklinde uygulamıştır.¹⁰⁷ Bu açıklama Ezârika'nın sünnet ve sahabe uygulaması yerine dilsel verilerden kendi görüşünü destekleyen tarafı tercih ettiğini göstermektedir.

Ezârika bazı farklı görüşlere sahip olsa da Hâricîlik çatısı altında vücut bulan bir grup olması sebebiyle kendilerinden önceki Hâricîlerin yolunu takip ettikleri, dolayısıyla onların bazı ideolojik yorumlarını da benimsedikleri söylenebilir. Bu bağlamda şu örneği vermek mümkündür.

Hâricîler “Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin kendileridir”¹⁰⁸ ayetine ve bu anlama gelebilecek ayetlere¹⁰⁹ dayanarak aralarında sahabenin de bulunduğu büyük günah işlediğini iddia ettikleri birçok Müslümanı küfürle itham etmişlerdir.¹¹⁰ Örneğin Hz. Ali tahkimi kabul ettiği için “Allah'ın hükmüyle hükmetmediği” kanısına varılarak kâfir kabul edilmiştir.¹¹¹ Ancak Kur'an'da tahkime benzer uygulamaların olduğu görülmektedir.¹¹² Yine Hz. Osman son altı yılındaki bazı uygulamaları sebebiyle kâfir kabul edilmiştir.¹¹³ Özellikle Sâlim b. Zekvân'ın (öl. 70/689'dan sonra) Hz. Osman'ın bazı uygulamalarını yanlış kabul ederek “Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin kendileridir”¹¹⁴ ayetiyle ilişkilendirmesi dikkat çekicidir.¹¹⁵ Saîd b. Cübeyr, kendisinin müteşâbih kabul ettiği bu ayet hakkında “Hâricîlerin bu ayeti okuduktan sonra “...kâfir olanlar (putları) rablerine eş

¹⁰⁵ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal/Dinler ve Mezhepler Tarihi*, III, 478-479; Öz, “Ezârika”, 12/46.

¹⁰⁶ el-Mâide, 5/38.

¹⁰⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 525-526.

¹⁰⁸ el-Mâide, 5/44.

¹⁰⁹ el-Mâide, 5/45, 47; el-En'âm, 6/57; Yusuf, 12/40, 67.

¹¹⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 548-549.

¹¹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Zekvân, *es-Sîre-Bir Hâricî/İbâdî Klasîği*, 64-68.

¹¹² Örneğin “Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder.” el-Mâide, 5/95. “Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin” en-Nisâ, 4/35; Diğer ayetler için bk. en-Nisâ, 4/83, 128; Ayrıntılı bilgi için bk. Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red 'alâ Ehli'l-Ehvâ' ve'l-Bida*, 47-48.

¹¹³ İbn Zekvân, *es-Sîre-Bir Hâricî/İbâdî Klasîği*, 56-64.

¹¹⁴ el-Mâide, 5/44.

¹¹⁵ İbn Zekvân, *es-Sîre-Bir Hâricî/İbâdî Klasîği*, 56-57.

tutuyorlar"¹¹⁶ ayetini okuduğunu ve 'kim rabbini inkâr ederse ona eş tutmuştur, kim de eş tutmuşsa rabbine şirk koşmuştur' diyerek yöneticinin hak dışında bir şeyle hükmettiğini görünce hemen onu kâfir ilan ettiklerini ve ona karşı ayaklandıklarını" söylemektedir.¹¹⁷

Yukarıdaki açıklamalar Ezârika'nın Kur'an'ı anlamaya çalışırken takip ettikleri siyasetin etkili olduğunu, sadece kendi belirledikleri ilkeler ve görüşler doğrultusunda hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Hâricîlerde olduğu gibi¹¹⁸ hatta onlardan daha ileri bir seviyede naslara yüzeysel yaklaştıkları, ayetleri bağlamından kopararak lafızcı yaklaşım içerisinde oldukları görülmektedir. Onlar siyasi görüşlerini ve sorunlarını dini alana taşıyarak Kur'an'la ilişkilendirmeleri sebebiyle kendi siyasi kanaatlerine dini içerik kazandırmışlardır. Bu durum onların bağlı olduğu ideolojiyle Kur'an'ı yorumlamaya çalıştıklarını göstermektedir.

Sonuç

Ezârika, Hâricîlik içerisinde Nâfi' b. Ezrak'ın öncülüğünde İslam dünyasındaki siyasi boşluktan istifade ederek ortaya çıkan ve radikal görüşleriyle tanınan bir fırkadır. Bu fırka mensupları Abdullah b. Zübeyr ve Emevî yönetimine karşı şiddetle özdeşleşen muhalefetiyle tanınmaktadır. Ayrıca Ezârika'nın Müslümanlar arasında Arap-Mevâlî ayırımına gitmeyerek eşitliği savunması, Kur'an'ı çok okuması ve ibadete düşkün olması gibi bazı güzel hasletleri olmasına rağmen aşırı sertliği ve radikalizmi benimsediği için tarih sahnesinde fazla kalamadığı söylenebilir.

Ezârika, Kur'an'ı anlamaya çalışırken naslara yüzeysel yaklaşmış, sadece kendi belirledikleri ilke ve görüşler doğrultusunda hareket etmiştir. Siyasi görüşlerini ve sorunlarını Kur'an'la ilişkilendirmeleri sebebiyle kendi siyasi kanaatlerine dini içerik kazandırdıkları söylenebilir. Ayrıca Hz. Peygamber ve Sahabenin söylem ve uygulamalarını dikkate almadıkları, ayetlerin tarihi ve sosyal ortamını yani tarihsel bağlamını göz ardı ettikleri ortaya çıkmıştır. Bu durumun Ezârika'nın siyasi ve itikadi düşüncelerini meşrulaştırmak için Kur'an'ı referans alırken öznel ve ideolojik yorumlarına yer açmada kolaylaştırıcı bir rol oynadığını ifade etmek mümkündür.

Ezârika'nın Kur'an'a yaklaşımında takip ettikleri siyasetin etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Kendileriyle birlikte hurûc etmeyenlere karşı birçok ayeti delil getirmeleri

¹¹⁶ el-En'âm, 6/1.

¹¹⁷ İbn Münzir, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'an*, I, 120-121; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 449-450.

¹¹⁸ Erten, "Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Fırkalar", 71-72; Uzun, *Hicri II. Asırda Siyâset Tefsîr İlişkisi*, 201-206.

bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yeni bir şirk teorisi geliştirerek kendi görüş ve düşüncelerini benimsemeyenleri (diğer Hâricî gruplardan olsa bile) din dışına iten Ezârika, erkek, kadın ve çocuk ayrımı yapmadan (ehl-i kitap dışında) herkesin öldürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşlerini ayetler ile temellendirmeye çalışmaları kendi yorumlarını din gibi algıladıklarını göstermektedir.

Ezârika, *isti'raz*, *takiyye* ve *şirk* gibi konular hakkında görüş ileri sürerek bunların diğer ekoller tarafından da tartışılmasını sağlamıştır. Bu tartışmaların İslam dünyasında ilmi canlılığı sağlaması açısından önemli olduğunu ifade etmek mümkündür.

Sonuç olarak Ezârika hakem olayı ile ortaya çıkan Hâricîlerin görüşlerini daha ileriye götürüp Kur'an'dan da referans alarak fikirlerini topluma empoze etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda ilk dönem Hâricîlerinde var olan ideolojik okumanın Ezârika ile doruk noktasına ulaştığı söylenebilir. Ayrıca Ezârikâ'nın görüşlerinin, günümüzde İslam kimliği altında kendilerinden olmayanları (Müslümanlar dâhil) kâfir kabul ederek erkek, kadın ve çocuk ayrımı yapmadan binlerce masumu öldüren radikal örgütlerin fikirlerine arka plan oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

Bu çalışmada Ezârika'nın Kur'an'a ideolojik yaklaşımlarını tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında Necedât ve Sufriyye gibi diğer Hâricî grupların Kur'an'a ideolojik yaklaşımları çalışılabilir. Çünkü fırkalardaki ideolojik okumaların ve görüş ayrılıklarında Kur'an'ın referans olarak kullanılmasının tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası – Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*. Ankara: Otto Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Ay, Mahmut. *Mu'tezile ve Siyaset (Mu'tezile'nin İktidar Serüveni)*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Aycan, İrfan – Söylemez M. Mahfuz. *İdeolojik Tarih Okumaları Câhuz, İbn Sellâm el-İbâdî, İbn Teymiyye, Makrizî, Tabersî Örneği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Ayyâşî, Ebu'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd es-Selemî es-Semerkindî. *Tefsîru'l-Ayyâşî*. thk. Seyyid Hâşim er-Resûlî el-Mahallâtî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1991.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkahir b. Tâhir b. Muhammed. *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırkatî'n-Nâciyeti minhum*. thk. Muhammed Fethi en-Nâdî. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 2016.
- Bayram, İbrahim. "Şiddet ile Özdeşleşen Ezârika Fırkasının Bu Bağlamdaki Görüşleri". *Şiddet ve Sosyal Travmalar*. ed. Adem Solak. 1/762-791. Ankara: Hegem Yayınları 2018.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Suheyl Zekkâr - Riyad Zerkây. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Şam - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Çalışkan, Necmettin - Okşar, Yusuf. "Hâricîlik Anlayışının Kökenleri ve Günümüzdeki Yansımaları". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020): 99-124. <https://doi.org/10.33460/beuifd.699688>
- Demircan, Adnan. *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Düceylî, Muhammed Rıdâ Hasan. *Fırkatü'l-Ezârika*. Necef: Matbaatu Numan, 1973.
- Eagleton, Terry. *İdeoloji*. çev. Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- Erten, Mevlüt. "Mübhemâtü'l-Kur'ân ve Fırkalar (İdeolojik Tefsir)", *EKEV Akademi Dergisi*, 3/1, (Bahar 2001), 65-84.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-Müsallîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'n-Nahda, 1950.
- Fazlur Rahmân. *İslam*. çev. Mehmet Dağ – Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları 13. Basım, 2018.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Gönen, Metin. *Ezârika'nın Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Harpûtî, Abdullatif. *Kelam Tarihi*. sad. Muammer Esen, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4. Basım, 2019.
- Hasan, İbrahim Hasan. *Târîhu'l-İslâm es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sekâfî ve'l-İctimâî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil - Kâhire: Mektebetü'n-Nahda el-Mısıriyye, 14. Basım, 1996.
- Heywood, Andrew. *Siyasi İdeolojiler Bir Giriş*. çev. Ahmet K. Bayram vd., Ankara: Adres Yayınları, 5. Basım, 2013.

- Himyerî, Neşvan b. Said. *Şerhu Risâleti'l-Hûri'l-İyn*. thk. Kemal Mustafa. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1948.
- Izutsu, Toshihiko. *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal/Dinler ve Mezhepler Tarihi*. çev. Halil İbrahim Bulut. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî. *el-İmâme ve's-Siyâse*. thk. Ali Şeyrî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1990.
- İbn Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim en-Neysebûrî. *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'an*. thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd. 2 Cilt. Medine: Dâru'l-Meâsir, 2002.
- İbn Zekvân, Sâlim. *es-Sîre-Bir Hâricî/İbâdî Klasığı*". çev. Harun Yıldız. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Kâdî Abdulcebbar, Ebu'l-Hasan b. Ahmed. "Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile ve Mubâyenetuhum li Sâiri'l-Muhâlifîn". thk. Fuâd Seyyid. *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*. 87-368. Beyrut: el-Ma'hedu'l-İlmânî li'l-Ebhâsi'l-Şarkiyye fi Beyrût, Dâru'l-Fârabî, 2017.
- Kalhâtî, Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-Beyân*. 2 Cilt. thk. Seyyide İsmail Kâşif. Umân: Saltanat-ı Umân Vizâratü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Karataş, Halil İbrahim. *Eylemleri ve Söylemleri ile İşid: Dînî Siyasi ve Stratejik yapısı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kılıç, Sadık. "Dil ve İnsanın Tarihselliği Bağlamında Dini Metin". *Kur'an ve Dil - Dilbilim ve Hermenötik - Sempozyumu*. 95-105. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2001.
- Kummî, Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim. *Tefsîru'l-Kummî*. thk. Muhammed Bakır el-Muvahhid el-Ebtahî. 3 Cilt. Kum: Müessesetü İmam Mehdî, 1435/2014.
- Kur'an Yolu*. Erişim 25 Ocak 2022. <https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir/>.
- Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Malatî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân. *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ - Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1968.
- Mustafa, Nevin Abdulhâlık. *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet - Hz. Muhammed Devrinden Abbasîlerin İkinci Yüzyılına Kadar*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: İz Yayınları, 1990.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Kâmîl*. thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1997.
- Nâşî el-Ekber, Abdullah b. Muhammed. *Mesâilu'l-İmâme ve Muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makâlât*. thk. Josef Van Ess - Franz Steiner Verlag. Beyrut: Dâru'n-Neşr, 1971.
- Nicholson, Reynold Alleyne. *A Literary History of the Arabs*. Newyork: Charles Scribner's Sons, 1907.
- Öz, Mustafa. "Ezârika". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 45-46. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Öz, Mustafa. "İstî'râz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 374. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Nâfi' b. Ezrak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 289-290. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

- Öz, Mustafa. "Takiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 453-454. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Suyûtî, Celâlu'd-Dîn. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2013.
- Suyûtî, Celâlu'd-Dîn. *ed-Durru'l-Mensûr et-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kâhire: Merkezu Hicr lil-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Kisra Salih el-Ali. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2019.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarihu't-Taberî - Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*. thk. Mustafa es-Seyyid - Târik Sâlim. 6 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2. Basım, 2016.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî - Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an*. thk. İslam Mansur Abdulhamid. 12 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2010.
- Uzun, Nihat. *Hicri II. Asırda Siyâset Tefsir İlişkisi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Vatandaş, Saniye. "İdeolojinin Doğuşu ve Bilim Din Ekseninde konumlanması". *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 4, (2020), 76-102.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Yıldız, Harun. "Hâricîlerin Doğuşunda Kurrâ'nın Rolü". *EKEV Akademi Dergisi*, 8/18, (Erzurum 2004), 268-280.
- Yıldız, Harun. *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.
- Yüksel, Muhammed Bahaeddin. "Kur'ân'ın İdeolojik Yorumu Sorununa Genel Bir Bakış". *Edebali İslamiyat Dergisi*, 1/2 (Kasım/2017), 61-83.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2012.